

ÖRÖKSÉG

RÓNAY LÁSZLÓ

„MINDENT SZÉPNEK KELL LÁTNI“

JEGYZETEK RADNOTI MIKLÓS ÉS PAUL ELUARD KÖLTÉSZETÉNEK
KÖZÖS VONÁSAIRÓL

„Leírni a fájdalmat — értelmetlenség. Mindent szépnek kell látni... Az embernek nem a balsorsot kell jajveszékelnie könyveiben. Ez annyi, mint makacsul mindig csak a dolgok egyik oldalát látni.” — *Lautreamont* költeményeinek e sorait. Eluard mindig szívesen idézte, még a háború legnehezebb napjaiban is. S költészetében is mindig igyekezett ennek szellemében feltárni a világ jelenségeit, és a jelenségek kölcsönhatását. A szépség és a fény megmutatása és átélése rokonítja költészetét Radnótiéval, aki életének legkeserűbb, legnehezebb korszakában is tudott a tóra lépő apró pásztorleány képében idillikus békességet és derűt érzékeltetni.

Radnóti Miklós műfordításai között két Eluard-verset is találunk. Az egyik címe: *A szerető*, a másiké: *A guernicai győzelem*. Az előző Eluard-nak aránylag korai verse, az utóbbit elsősorban politikai tartalma és mondanivalója tehette érdekessé Radnóti számára. Egyik sem szerepel válogatott műfordításainak gyűjteményében, az *Orpheus nyomában* című kötetben. A guernicai győzelem nem is szerepelhetett, hiszen lázító, vad jelképe egyértelműen beszélt a kor ellen:

*Páriák! a halál, a föld és ellenségeink
ocsmánysága az éjszakánk
színébe öltözött!
De meglátjátok, elbánunk majd velük!*

A két műfordítás mélyebb nyomot semmiképpen nem hagyhatott Radnóti költészetében. Tanulmányunknak azonban nem is az a célja, hogy kettejük költészetében kölcsönös hatásokat mutasson ki, nem is lehet ez a célja, hiszen ilyen jellegű hatásra semmi sem utal. Annál érdekesebb azonban arra figyelni, hogy ez a két olyannyira különböző irányból indult költő, hogyan emelkedik egyre magasabbra a második világháború esztendeiben, hogyan válik költészetük az embertelenség elleni harc jelképévé. Mert itt, ezen a ponton találkozik költészetük. Társadalmi körülményeik, egyéni adottságaik, az őket ért hatások különböznek ugyan, de költői reflexióik egy bizonyos pillanatban hasonlóvá váltak. Ezt a találkozási pontot szeretnénk a továbbiakban részletesebben megvilágítani.

•

A fiatal Eluard az egyetemes összefüggések feltárásának vágyával indul. Ki akarja emelni az embert a tér és idő megszokott, konvencionális korlátai közül, egészen új világba akarja felemelni, ahol a dolgok már átalakultak, elvesztik nehézkedésüket, súlytalanokká válnak, és az ember is megszabadul kötöttségeitől. „Lázadástól ittasan — írja költészetének egyik méltatója, *Michel Carrouges* — látja, vagy látni véli, hogy a föld széttörik, a látóhatár elenyészik, a gravitáció érvényét veszti, a dolgok hallatlan, tündöklő zűrzavarban örvénylenek valami fényorkán közepén.” Ez Eluard költészetének nyilvánvaló klímája. S ennek a kozmikussá szélesedett, súlytalan élménynek központjában feltűnik a szerelmi érzés, melyben megtisztul, újjászületik a költő:

*Éneklem örömöm teljét, hogy énekeljelek
Az örömet, hogy enyém vagy, s hogy nem vagy enyém,
A reád várás tisztaságát, ismerésed ártatlanságát,
Ó, ki elfojtasz feledést, reményt és balgaságot,
Ki elfojtod a távollétet s világra hozol engem,
Énekellek, hogy énekeljelek, és szeretlek, hogy énekeljem
A nagy titkot, melyben a szerelem megalkot és felszabadul
Tiszta vagy, ó, te még tisztább vagy nálam is.*

(Mindig 6 minden 6. Rónay György fordítása):

A fiatal Radnóti költészetében is megjelenik a végtelen, a súlytalan lebegés, a felmérhetetlen, megmérhetetlen távlatok, a súlytalanság és a megtisztulás élménye. Legszebb példája ennek az 1927–28-ban keletkezett szerelmi ciklus, melynek expresszionista zsúfoltsága mögött a világ kitágításának igényét érezni, s Eluard-éhoz hasonló, tiszta szárnyalás igényét:

*Homlokom a gyenge széltől ráncolt
tenger oly közelnek tetsző végtelenje
és szöke édesvizeknek
hullámos áradata a hajam
mely a halánték körül zuhataggal
omlik homlokom fodros tengerébe
és látomásos, felhős egeknek
zöld tükre két nagy tágratárt szemem,
két összetapadt ajkam pedig
korsója izes titkos szavaknak
és fogam fehér szűrőjén át
szítálva hullik le rátok
a keserű és az édes
a mézszavú áldás és az átok.*

1932-ben, Londonban, egyik előadásán ezeket mondta a költészetéről Eluard: „...abszolút ereje meg fogja tisztítani az embereket. Minden embert. A költészetet — idézte Lautreamont híres mondását — nem egy embernek kell művelnie, hanem mindenkinek. Minden elefántcsonttorony ledől, minden szó szent lesz, s felborítva a valóságot, az embernek épp csak le kell hunynia a szemét, hogy kitaruljanak előtte a Csoda kapui”. A költészet ősi értelmezése, varázslatos ereje támad fel ebben a látomásban. Eluard, akár az antikok, mágikus hatalmat tulajdonít a versnek, s hite szerint ez az egyetlen hatalom, mely szembefordulhat a világ meggrontásának fenyegető látomásával. Az irodalomnak — Eluard szerint — dinamikus feladata van ebben a korban: a maga képére kell formálnia a világot, azaz végtelen távlatokat kell teremtenie, s az emberiséget boldoggá kell tennie. Ezt azonban csak úgy teheti meg — s itt rejlik költészetének korán kibontakozó dialektikája —, ha elvonatkoztat a valóságtól. „A képek vannak, élnek, s minden képpé válik. Semmi sem érthetetlen... S a jövőndő végtelen” — mondta ezzel kapcsolatban Eluard ugyanebben az előadásában.

Radnóti a világ kitágításának igényét nem a képek éltetésével érzékeltette. Nála inkább minden szabályozott, hiszen az antikos bőséggel sorjázó képeket éppen a tudatosan vállalt antikos ihletet fegyelmezi. Első kötetének címe (*Pogány köszöntő*) is az antik élmény felé mutat. *Tolnai Gábor* ugyan figyelmeztet ennek a költészetnek politikus motivációjára, de maga az antikos íz, az antik minták felé való fordulás is állásfoglalást jelentett: egyrészt a költészet humanista hatalma, másrészt a költő orfikus ereje mellett. Érdekes, de valami hasonló gondolat Eluardnál is megjelenik, természetesen egészen más, sajátos motivációval:

*Fölkelsz és szétsimul a víz
Lefekszel és a víz kitarul*

*Víz vagy szakadékaitól kitérő
Föld vagy eleven meggyökérző
Melyen minden helyet kap*

*A zaj sivatagában a csend buborékai a te műved
Szivárvány húrján égi himnuszt dalolsz
Jelen vagy mindenütt miattad nincsen út*

*Oltáron áldozol időt
Az örök ifjúságnak a fontos lángokénak
Mely fátyolt lök a létre miközben újraszül*

*Asszony
Mindég ugyanolyan testet hozol a világra
A magadét*

Te vagy maga a hasonlóság.

(Fölkelsz. Illyés Gyula ford.)

Körülbelül 1936-ig számíthatjuk mindkettejük költészetének humanizálódását, azaz a humanizálásra tett kísérleteiket. Radnóti az antik idill irányában, a múlt humanista tradíciói felé tapogatózott, Eluard pedig a költészet eszközeinek kozmikus tételén. 1936 azonban sokkal realisabb kérdést vet fel az egész világnak. A spanyol polgárháború esztendeje ez. „Elérkezett az idő – írja Eluard –, amikor minden költőnek joga és kötelessége hangoztatni, hogy mélyen a mások életében, a közösség életében gyökeredzik. A költő sokkal inkább ihlető, mint ihletett.” S a költészet felelősségének megfogalmazásával Radnótinál is találkozunk: „Ő költő, tisztán élj te most / mint a széljárta havasok” – írja.

*

A számvetés ideje ez. A költőnek szembe kell néznie életútjával, le kell számolnia az illúziókkal és „a mélységből a pendülő, kemény szabadság tágas és szeles tetőire” kell eljutnia, s másokat is ide kell vezérelnie. Innen végtelen távlatok nyílnak ugyan, de a mélység is szédít. Radnóti is, Eluard is megharcol a halál félelmetes látomásával. „A halál teljesen egyedül jött – írja Eluard. – Teljesen egyedül ment el, és aki szerette az életet, egyedül maradt.” Hasonló a szorító, és mégis vállalt keserű magányosság képe Radnótinál is (ő azonban ezt a természettel azonosulva, az élettelen világgal való harmóniában fejezi ki – s a kifejezésnek ez a különbsége egyben a két költészet – a magyar és a francia – kifejező készségének és kifejezési módjának különbségére is utal):

*Mert itt van az ősz. A diót leverik s a szobákban
már csöppen a csönd a falakról,
engedd fel a válladon álmodozó kicsi gerlét,
hull a levél, közelít a fagy és
eldől a merev rét,
hallod a halk zuhanást.*

*Ó, évszakok őre, te drága, szelíd, de szeretlek!
és nem szeretek már soha mást.*

(Szerelmes vers)

A világhoz való közeledés, a költő felelősségtudata költői eszközeikben is változást hoz. Eluard súlytalan távlatokba nyitó képei konkrétabbak lesznek, néha szinte csikorgóan konkrétak. A közéletiség líráját vállalja, s verseinek határozott, tudatos vonalvezetésével ér el mozgósító hatást:

*Rozsdás lett a szavak ekéje
Nem szánt a szerelem a testen már barázdát
Abrakul szájalmas munkával hajigálják
A mindent felfaló nyomort
Le a megindító fegyverrel telt falakkal
Melyek tisztán látták az embert
Vannak kiket emészt a székelyen
Mások szennyükkel dicsekszenek
S csüggednek a legjobb szemek*

Még a kutyák is szerencsétlenek.

(Fejezzük be. Somlyó György ford.)

Természetesen ezek képek – Radnótiéval összehasonlítva – szellősek, nagyobb távlatokat nyitók. Radnótinál sokkal konkrétan, fegyelmezettebben (s ez tudatosan vállalt fegyelem!) ugyanez az élmény fejeződik ki például a *Mint a halál* című versben:

*Lassan játszik a fagy s mint a halál komoly
jégből gyöngye virág pattan az ablakon,
hinnéd, csipke csak, és súlyosan omlik alá,
mint a verejték.*

*Így lépeget eléd most ez a versem is,
halkan toppan a szó, majd röpköd és zuhan,
ép úgy, mint a halál. Es suhogó, teli csönd
hallgat utána.*

1936-ban lépett be Eluard költészetébe Nusch, s vele a század egyik legszebb legtisztább szerelmi élménye. (A *termékeny szemek* című kötet ideje ez.) Olyan szerelem kezdődött itt, amely első pillanatától több és nagyobb volt önmagánál, mert minden ember szerelmének beteljesüléseért és boldogságáért felelősnek érezte magát. Eluard első nagy szerelmes verseiben a férfi úgy állt, és égett el a mindent feloldó nagy érzelemben, „mint ág a tűzben”. 1940-től azonban megkeményedett szerelmes verseinek hangja is. A szövetség, az embertelenség és a halál ellen kötött örök hűség gondolata hevíti ezeket a verseket. A szerelem Eluard költészetében az a tiszta nagy és nemes emberi érzelem, amely az embernek erőt ad az embertelenségben, amely szimbolikusan jelképezi az élet győzelmét a halál felett:

*Egy napsugár ragyog két gyémánszem között
A makacs búzák fölött a hold olvadozik*

*Egy mozdulatlan asszony foglalt helyet a földön
A hőségben megvilágosul lassan
Mélységesen akár egy rügy vagy egy gyümölcs
A hőségben virul az éj érik a nappal.*

(Helyén. Rónay György ford.)

A vers záróképeinek felvillanó kettőssége, az éj és a lassan közelgő nappal szembeállítás jelzi, hogy Eluard számára mit és mennyit jelentett a szerelmi érzés a háború esztendeiben. Felelősségteljes komolysággal akarja minden ember boldogságának jelképét megteremteni verseiben. Ez a boldogság azonban több mint a beteljesült szerelem. Az egész világ megbékélésének hatalmas távlata nyílik meg, a boldog átalakulás és az emberi békeség eszménye.

Radnóti versépítkezésében is megfigyelhetjük ezt a törekvést. Az egyszeri képből ő is egyetemes távlatok felé közelít. 1940-ben írja az *Emlékeimben* című költeményben:

*Emlékeimben lépdelő virágok...
meglebbenő esőben álldogálok;
asszonyhad jó az úton gyermekekkel,
fölköztük égi füst,
felhőfodor. Már oszlik. Könnyű és ezüst.*

Az „égi ezüst” képeinek felvillantása arról árulkodik, hogy Radnóti költészete ekkor ismét antik motívumokkal telítődött. Ennek azonban már egészen más funkciója volt, mint kezdeti tapogatózásainak. A hatalmas költői békeantológia terve, melynek első láncszemeképp megjelent a *Pásztori magyar Vergilius* című kiadvány, majd Vergilius IX. eclogájának műfordítása felszabadította Radnóti költészetének immanens antik motívumkészletét, és költészetét humanista hagyományokkal telítette. Nála azonban izzóan modern ez a bukolika. Modern, hiszen élményei is modernnek, és azért is, mert asszimilálta hozzá az antik költészet hatalmas látomásait. A kép, amelyből verseit indítja, egyedi, gyakran természeti. A versvég azonban hirtelen kitágul, egyetemes távlatokba nyit, akárcsak — az egész más útról idejutó Eluard-é:

*A kert homályán láthatatlan
S lebegő déli záporoknál
Lengőbb leányok közelednek
Álmaim barátnői ők
S megrészegíti titkosan
Szívemet vak odaadásuk*

*Egyesíts lángot és jeget
Egyesítsd ajkad és szemed
Bölcsességet várj az örületből
Mutass asszony- s férfiképet.*

(Látás létet ad. Rónay György ford.)

A tragikumból és embertelenségből — ekkor — mindkettejüknél a század legszebb szerelmi lírája bomlik ki. Eluard egyik legnagyobb, elementáris erejű költeményében vall arról, hogy az ellenségek között is forró és erőt sugárzó hatalom a szerelem:

No és aztán kapunkban patruj állt
 No és aztán kettőnket odazárt
 No és aztán az utcákon barikád
 No és aztán a város vérben állt
 No és aztán éhség marta a lányt
 No és aztán fegyver nem várt reánk
 No és aztán az éjszaka leszállt
 No és aztán egymásra hullt a szánk.

(Takarodó, Somlyó György ford.)

A „no és aztán” minden sorban visszafelelő hetykesége mintha a dalforma egyszerű, kedves lüktetését idézné. Ugyanebből az időből való Radnóti egyik legszebb – és érdekes módon szintén a dalformát idéző költeménye, melynek ringató ritmusa mintha tudatosan polemizálna a valóság félelmetes látomásával:

Két karodban ringatódzom
 csöndesen.
 Két karomban ringatódzol
 csöndesen.
 Két karodban gyermek vagyok
 hallgatag.
 Két karomban gyermek vagy te
 hallgatlak.
 Két karoddal átölelsz te
 ha félek.
 Két karommal átöllelek
 s nem félek.
 Két karodban nem ijeszt meg
 a halál nagy
 csöndje sem.
 Két karodban a halálon
 mint egy álmon
 átesem.

Sokkal egyetemesebb és félelmetesebb élménye mindkettejüknek a halál annál, semhogy új és új képekben ne térne vissza minduntalan. Eluard *Farkas* című költeményében panaszolja, hogy „az élet lépéseivel surran a halál”. Radnóti egyik legszebb és legkifejezőbb versében, az eclogák előhangjául szánt *Száll a tavaszban* egyértelműen utal ugyanerre az élményre:

*Száll a tavasz kibomlott hajjal, de a régi szabadság
 anygala nem száll már vele, alszik a mélyben a sárga
 sárba fagyottan, alélt gyökerek közt fekszik aléltn...*

(A két költemény alapihletése megint hasonlónak mondható. Ám nem árt megint figyelni kettejük költészetének egyik alapvető különbségére, arra, hogy Radnóti még a legemberibb mondanivalójának kifejezésére is a természetből merít képet. hasonlatot, kifejező eszközöket.) A vers mögött – *Tolnai Gábor* figyelmeztet erre – az újra meginduló függetlenségi mozgalom is ott izzik. De maga az a tény, hogy ezt a költeményt szánta Radnóti az eclogák előhangjául, jelzi, hogy a ciklust lezárt egésznek tekintette, melyben sikerült megtalálnia a kor és a költő korra adott válaszának adekvát kifejezési formáját.

Eluard halála után a *Cahiers du Sud* emlékszámában *René Menard* számolt be arról, milyen sokat jelentett neki és fogolytársainak egy-egy becsempészett Eluard-vers. „Életet adott mindnyájunknak” – írja. Eluard maga is megérezte, milyen mozgósító ereje van költeményeinek. Az *Akiről álmodtak* címűben írja:

*Kilencszázezer fogoly
 Ötszáz politikai
 Egy millió dolgozó*

*Álmaik úrasszonya
 Adj nekik férfi-erőt
 Add a föld üdvét nekik
 Add nekik a szörnyű árnyban
 Lány szerelem ajkait
 Feledtetni kínjaik*

*Álmaik úrasszonya
Lányuk nőjön hűguk anyjuk
Csóktól duzzadt kebelű
Add nekik hazánkat is
Úgy ahogy mindig becézték
Hazát hol az élet él még.*

(Somlyó György ford.)

A hazának, az otthonnak valami távoli hasonlóságot mutató látomása jelenik meg Radnóti *Erőltetett menetében*. Ott is felvillan az ember emlékeiben élő haza, az otthon, és az ad erőt a szenvedések elviseléséhez. Itt, a szenvedések tisztító élményében lényegül át mindkettejük költészete, ekkor válik egyéni mondanivalójuk egyetemessé. Eluard is, Radnóti is ekkor írja legszebb szerelmi költeményeit, és mindkettejüknél kivételül az egyszeri élmény, egyetemessé válik, s a szerelmi érzés háttérében már az emberi boldogság hatalmas kollektív látomása jelenik meg. (Eluard-nál tovább él majd az egész emberiség boldogságáért felelősséget érző költő hangja *A szerelem hatalma* című ciklusban a világháború után is.) „Nem tudok én meghalni se, élni se nélküled immár” írja Radnóti egyik legszebb ilyen jellegű költeményében, a *Hetedik eclogában*:

*Alszik a tábor, látod-e drága, suhognak az álmok,
horkan a felriadó, megfordul a szűk helyen és már
újra elalszik és fénylik az arca. Csak én ülök ébren,
félíg szítt cigarettát érzek a számban, a csókokod
íze helyett és nem jön az álom, az enyhetadó, mert
nem tudok én meghalni se élni se nélküled immár.*

Eluard és Radnóti nagy verseiben is felvillan *Garcia Lorca* képe. Nem a költőé, hanem az embertelenséggel és barbársággal szemben álló és áldozatul eső ember szimbólumaképpen. Eluard *A költészet kritikája* című versében idézi *Garcia Lorca* alakját, jelképesen utalva arra, hogy a leirt, kimondott szó olykor nem elégséges. A költőnek szembe kell szegülnie a féktelen áradattal, haragos erővel kell megfékeznie a gonoszszágot. Radnóti utolsó eclogájában is felvillan ez a felismerés — a próféta ezekkel a szavakkal buzdítja az elkeseredett költőt:

*... Ismerem újabb verseid. Éltet a méreg.
Próféták s költők dühe oly rokon étek a népek,
s innivaló! Élhetne belőle, ki élni akar, míg
eljön az ország, amit ígért amaz ifjú tanítvány...*

A boldog jövődő képét idézi ezekben az utolsó, messianisztikus jóslatokat idéző sorban Radnóti. Ő azonban már nem érte meg ezt a kort. Költőtársa, Eluard volt az, aki az új korszakban is példát mutatott a költő kollektív felelősségtudatára és a vers mozgósító, humanisztikus erejére. Költői útjuk összegzésének látomása azonban mintha megjelennék már Radnóti *Nyolcadik eclogájának* záró képében is, amely a költő felelősségtudatának — kettejük e legközösebb vonásának egyik legszebb kifejeződése:

*... Útrakelünk, gyere, gyűjtsük
össze a népet, hozd feleséged, s mess botokat már.
Vándornak jó társa a bot, nézd, add ide azt ott,
az legyen ott az enyém, mert jobban szeretem, ha göcsörtös.*

Göcsörtös botra támaszkodva együtt járták a költő és próféta nehéz útját egy olyan korban, amelynek leckét adtak emberségből is...